

Opis źródła:

W latach 1677–1678 r. po krajach Europy zachodniej podróżował litewski szlachcic Teodor Billewicz (1650–1724). Początkowo podróżnik towarzyszył orszakowi zmierzającemu do Rzymu polskiego posła, księcia Michała Kazimierza Radziwiłła, w styczniu 1678 r. rozstał się jednak z dworem magnata i już samodzielnie kontynuował swój wjazd. Głównym celem Billewicza był Paryż, ciekawy świata szlachcic odwiedził jednak wiele miast całej Europy, a wrażenia z podróży utrwalił również na kartach diariusza. W kwietniu 1678 r. Teodor Billewicz dotarł do Turynu, zwiedzanie miasta i wrażenia ze stolicy Księstwa Sabaudii zrelacjonował szczegółowo w swoich zapiskach.

Miejsce wydania:

T. Billewicz, *Diariusz podróży po Europie w latach 1677–1678*, oprac. M. Kunicki-Goldfinger, Warszawa 2004, s. 269–271.

Miejsce przechowywania źródła:

Zachowało się kilka rękopisów diariusza Teodora Billewicza, przechowywane są one w zbiorach Biblioteki Raczyńskich w Poznaniu, Bibliotece Czartoryskich w Krakowie, Bibliotece Kórnickiej PAN oraz w Petersburgu.

Tekst źródła:

„Turyn [7 kwietnia 1678]

Nocleg zaś w mieście głównym Turyn, tegoż księcia, kędy i rezydencja samego księcia i wielu zacnych ludzi pryncypalnych całego tego księstwa.

Miasto ma suum situm [swoje położenie] na równinie pięknej, ale się już tu kończy równina, począwszy od samej Boloniej, ponieważ około samego miasta zaczynają się góry, sławne Montes Alpes [góry Alpy] nazwane, ponieważ etymologiam nominis [pochodzenie imienia] biorą od „albedine” [bieli], przez to iż zawsze są białe od śniegów, assidue [stale] na nich leżących.

Podczas bytności mojej in Aprili [w kwietniu], na dole ciepła takie, jakie u nas in Augusti [w sierpniu], zboża już wypływały w kłosa, siano koszone, a tuż zaraz na górach okrutne śniegi, tak wielkie, iż bielusińkie wszystkie tak wysokie góry, przez które, do Francjei z Turynu do Lyonu jadąc, przebierać się trzeba.

To miasto niezbyt wielkie, ani też barzo małe. Forteca barzo obronna, mur i wały, fosy gruntowne. Intus [w środku, wewnątrz] barzo piękne w pałace poważne, wyśmienite i ozdobne,

obfite w ulice przestronne, pięknym barzo porządkiem i dyspozycją. Tak akomodowane, iż jeden drugiemu pałac ex opposito [naprzeciw] sobie będące korespondują podobieństwem i wielkością, iż dwa pałace ulicę czynią całą, a ozdobną. Z obu stron jednakiej formy piacie przestronne, niemniej też akomodowane, iż prospectum barzo amoenum [widok bardzo przyjemny] na nich będącym czyni. Kościołów dostatnich wiele,

Ludne niesłychanie, kawalerów, dam pięknie i bogato się strojących barzo siłą, forystierów różnych pełno. Damy tu maximam habent libertatem [wielką posiadają swobodę] do konwersowania, tak jako w Paryżu. Nazywa się też to miasto co do zwyczaju, wielkości, ludu, mieszkających, polityki – Paryż mały, i do pomieszkania forystierom wygodny. Jeno że język niedobry, francuski miksturę ma z włoskim, ponieważ przy granicy i niemal każdy umie i po francusku i po włosku, jedno, że pronuncjacja barzo niedobra obojga języka, przez to, że miskulancja obudwóch języków.

Dnia 8 [Aprilis], to jest w Wielki Piątek, nabożeństwo barzo piękne odprawowało się w kościele katedralnym, który jest zaraz przy rezydencji księcia. Na którym był sam książę, publice, na ganku, cum assistentia regali [w towarzystwie królewskiego orszaku], różnych gwardii barzo dobrze i bogato odzianych in copia. Ganek był aksamitem czarnym wszystek wybity, kędy książę był podczas nabożeństwa.

W tym kościele, na wierzchu ołtarza wielkiego, jest na kształt kaplicy z chórem, z gankami wybudowano, kratą około zamczystą opatrzone, kędy asservatur S.S. Sindon ipsum verum, in quod Christus Dominus involutus post mortem signa reliquit [przechowuje się to prawdziwe najświętsze płótno, na którym Chrystus Pan po śmierci zawinięty, pozostawił znaki]; które nie ukazują, aż we dwie leciech raz. Jeno similitudo [podobizna] istotna zawsze w ołtarzu w owym miejscu, kędy S.S. Sindon leży, dwaj anieli trzymają, praesentatur [pokazywana była] tego dnia. Ozdobiony ów ołtarz świecami, różnemi ozdobami był, u którego się nabożeństwo nadzwyczaj piękne odprawowało, ludu wielki konkurs.

Gankiem może do pałacu książęcego pójść, który jest barzo wspaniały i ma wesoły prospekt na całe miasto – perspektywa od pałacu przez piacie dwie aż do bramy barzo wesoła i wspaniała. Kaplica w nim teraz perficitur [jest wykańczana], wszytka z marmuru czarnego, wyśmienitą strukturą. Przed pałacem wielka piacia. Sam pałac nowo wystawiony, jeszcze nie ze wszytkim perfectum opus [ukończone dzieło].

Jest też drugi, niedaleko nowego, staroświecki, grande opus [wielka budowla] ze czterema wieżami, gdzie przedtym bywała rezydencja książąt, ale i teraz nie pustuje, opatrzona dobrze, dwór tam księcia ma swoje stancje.

Po południu chodziła procesja bractwa Najświętszej Panny Zwiastowania i damy w kapach po niektórych kościołach z muzyką, kędy i egzorty bywały. Więcej też nabożeństwa nie masz, ponieważ zwyczaj ten nie jest, aby groby ubierać mieli, jako u nas i nawidzać w kapach, różne ut mos patriae niesie [ponieważ różne zwyczaje każdy kraj niesie]. Tu zaś tota vis [cała moc] nabożeństwa msza rano i kazanie, potym kościoły wszystkie pozamykane.

Dnia 9 [Aprilis]. Rano nabożeństwa, zażywszy u ojców jezuitów, którzy mają kościół jeszcze in fieri [w budowie], ale intus [wewnątrz] wszystek bogato złocisty i ozdobny wielce.

Stamtąd w kościele katedralnym, kędy księstwo Sabaudiae publice [Sabaudii publicznie] na ganku nabożeństwa słuchali. Dam dworskich trzy ganki pełne. Na dole kawalerów wielka moc. Gwardie księcia bogato odziane na kształt husarii w szyszakach posrebrzanych z bogatymi piórami. Stała gwardia w pośrodku kościoła we dwa szeregi, w szkarłatnych na kształt płaszczów deliach, wszystkich złotemi galonami bramowanych. Druga gwardia halabardników w sukniach półgranatnich, fioletowych, bogato szerokimi gramowanych galonami, modą uszytych kawalerską. Trzecia w sukniach szkarłatnych z guzikami srebrnymi, tąż modą uszytych. Gwardia szwajcarska z drugiego boku w barwie pstrej, mieszane półgranacie fioletowe ze szkarłatem. Gwardia zaś drabantów w płaszczach szkarłatnych, bramowanych i półgranatnich. Piechoty zaś cała gwardia stała przed kościołem, którzy, jako „Ite missa est” – „Alleluia” [Idźcie, msza skończona. Chwalcie Pana] zaśpiewano w kościele, salwę ognia dali, i z dział, na „Gloria in excelsis Deo” [Chwała Bogu na wysokościach] kiedy dzwoniono, bito. Wielce to książę dostatnie i potężne, jakoż, in Europa [w Europie], z książąt udzielnych jeno dwóch potężnych rachują in Europa – księcia Sabaudiae [Sabaudiae] i księcia elektora brandenburskiego.

Po południu chodziłem przypatrując się fortyfikacji miasta i samego miasta pozycje, które jeszcze teraz do perfekcji przychodzi swojej, ponieważ niesłychana moc nowych jeszcze teraz i poważnych extruitur [jest budowanych] pałaców już za murem starym, który teraz zrzucano, i fosy wysypują, przestrzeniać miasto, a nowa municja barzo wyśmienita, daleko ambiens [otacza] miasto, piękną inwencją i dyspozycją ufortyfikowana”.

Słowniczek pojęć:

Forystier – cudzoziemiec.

Miskulancja – mieszanina.

Kościół katedralny – katedra San Giovanni

Książę – Wiktor Amadeusz II (1666–1732), książę sabaudzki od 1675 r., król Sycylii (1713–1720), władca Sardynii (1720–1730). Syn księcia Sabaudii Karola Emanuela II i Marii Joanny de Savoie-Nemours.

Rezydencja księcia – Pałac książęcy (Palazzo Reale) w Turynie powstał w XVII stuleciu na miejscu wcześniejszego pałacu biskupiego. Inicjatorką budowy pałacu była regentka sabaudzka Krystyna Maria Burbon (1606–1663). Prace nad budową nowej siedziby rozpoczęły się w 1645 r., w 1658 r. powstała fasada pałacu, jej autorem był Carlo Morello. W późniejszym okresie w pracach związanych z budową brał również udział Filippo Juvara, ostateczna przebudowa pałacu miała miejsce w XIX w.

Piacia – wł. piazza, plac.

Egzorta – łac. exhortatio, przemowa religijna, kazanie.

Galon – ozdobne obszycie.

Bramowanych – obramowanych, obszytych.

Delia – dawny męski ubiór męski, szata z szerokimi rękawami podbita futrem, noszona w XVI i w 1. połowie XVII wieku, zapinana na guzy lub pętllice.

Drabanci – straż przyboczna.

Święty Sindon – tzw. całun turyński, relikwia lnianego płótna, w które zawinięto złożonego do grobu Jezusa Chrystusa.

Kaplica – Capella della Sacra Sindone będąca miejscem przechowywania tzw. Całunu turyńskiego, na zlecenie księcia Karola Emanuela I kaplicę miał zbudować Carlo di Castellamonte. Ostatecznie kaplica została zbudowana w latach 1668–1694 przez architekta Guarino Guariniego. Powstała przy turyńskiej katedrze, jest jednak częścią książęcego Palazzo Reale.

Pytania do źródła:

Pytania dla uczniów szkoły podstawowej i uczniów szkoły średniej (poziom podstawowy):

1. Jak w świetle relacji Teodora Billewicza wyglądała sytuacja polityczna Turynu i Księstwa Sabaudii w 2. połowie XVII wieku?
2. Jak autor ocenia położenie geograficzne i sytuację społeczną w Turynie w tym okresie?
3. Które obyczaje sabaudzkie nieznanne były dotąd podróżnikowi z Rzeczypospolitej?
4. Które zabytki wzbudziły największe zainteresowanie podróżnika?
5. Czy pochodzenie społeczne i wyznanie podróżników miało wpływ na percepcję nieznanego miasta?

Pytania dla uczniów szkoły średniej (poziom rozszerzony): pytania dla poziomu podstawowego, a ponadto:

1. Jak wyglądała sytuacja polityczna na Półwyspie Apenińskim w XVII wieku, jakie państwa istniały wówczas na tym terenie?

Literatura pomocnicza:

Gierowski J.A., *Historia Włoch*, Wrocław 1999.

Sajkowski A., *Włoskie przygody Polaków. Wiek XVI–XVIII*, Warszawa 1973.

Sajkowski A., *Opowieści misjonarzy, konkwistadorów, pielgrzymów i innych świata ciekawych*, Poznań 1991.

Walawender-Musz D., *Entrata księcia Radziwiłła do Rzymu czyli triumf po polsku*, Warszawa 2009.

Jaroszuk J., *Poselstwo z obediencją Michała Kazimierza do Rzymu w latach 1679-1680*, „Miscellanea Historico-Archivistica”, 3, 1987, s. 105–119.

Puchalska B. M., *Sarmata w Anglii. Wokół dziennika podróży Teodora Billewicza*, [w:] *Między barokiem a oświeceniem. Apogeum sarmatyzmu. Kultura polska drugiej połowy XVII wieku*, red. K. Stasiewicz, S. Achremczyk, Olsztyn 1997, s. 126–130.

https://platforma.bk.pan.pl/pl/search_results/212854?q%5Bq%5D=Billewicz

<https://polona.pl/item-view/37242378-e2b6-409e-94eb-8bc5ecba2b22?page=4>

Najważniejsze cezury:

W dniu 10 sierpnia 1678 r. w Nijmegen podpisano francusko-holenderski traktat pokojowy kończący wojnę holenderską toczącą się od 1672 r. między Francją a koalicją hiszpańsko-austriacko-lotaryńską.

Imię i nazwisko osoby opracowującej rekord: Anna Markiewicz